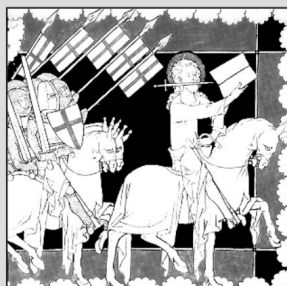
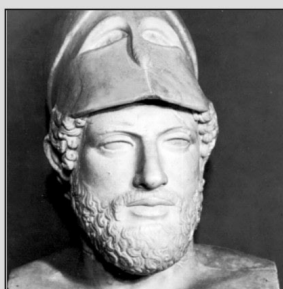
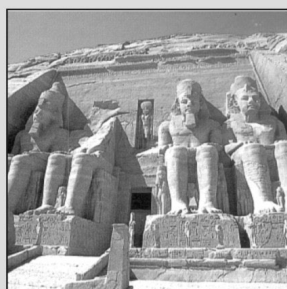

KLIÓ *2021/3*

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

A tartalomról:
Politika a Római Köztársaságban
Th. Roosevelt kül- és belpolitikája
Ciano a diktátor veje

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

Szerkesztőbizottság: Bárány Attila akadémiai doktor, egyetemi tanár, DE, *elnök*;
Györkös Attila habil. egyetemi docens, DE *főszerkesztő*;
dr. Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF, DE; Kozári Monika PhD
MTA Doktori Tanács; Madarász Imre CSc habil. egyetemi docens, DE,
Reszler Gábor PhD főiskolai tanár, NYE
és Takács Levente habil. egyetemi docens, DE *szerkesztők*.
Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.
A borító Borsi Csaba munkája.
Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.
A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Telefon: 52-512 900/23 096
Kiadja a KLIÓ Alapítvány.
Kuratórium: Solymosi László akadémikus, professor emeritus, DE, *elnök*;
Barta Róbert habil. egyetemi docens, DE
és Pete László habil. egyetemi docens, DE.

Megjelent

a Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézete
támogatásával.

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja:

<http://real-j.mtak.hu/2048/>

A KLIÓ az interneten is olvasható: <http://www.c3.hu/~klio>

e-mail címek: fodor.mihalyne@arts.unideb.hu

erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév közepső hónapjában.
Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50.
Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965 (nyomtatott)

ISSN 1588-0958 (online)

E számunk szerzői

Andrékó Tamás Dániel egyetemi hallgató, DE, történelem–orosz szak
Iff. Barta János az MTA doktora, professor emeritus, DE Történelmi Intézet
Fodor Mihályné ny. főisk. adjunktus, NYF; a KLIÓ szerkesztője, DE
Gesztelyi Tamás az MTA doktora, professor emeritus, DE
Gyarmati Enikő PhD történész, EKE
Igari Léna ELTE Történettudományi Doktori Iskola ruszisztikai doktori program IV. éves hallgatója
Kálnoki-Gyöngyössy Márton az MTA doktora, habil. egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet Segédtudományi Tanszék
Kármán Edit ELTE Történettudományi Doktori Iskola, középkori magyar történelem doktori program I. éves hallgatója
Madarász Imre CSc. habil. egyetemi docens, DE Olasz Tanszék
Peterecz Zoltán PhD egyetemi docens, EKE
Sashalmi Endre PhD habil. egyetemi tanár, PTE BTK Középkori és Kora-újkor Tanszék
Szekeres Csilla PhD docens, DE Történelmi Intézet
Szilágyi Imre nyugdíjas, Magyar Külügyi Intézet; történész, politológus

(*Rövidítések:* DE: Debreceni Egyetem; EKE: Eszterházy Károly Egyetem, Eger; ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; ELTE TÁTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar; MTA PTI: Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet; NYF: Nyíregyházi Főiskola; PTE BTK: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával egyúttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség

KLIÓ 2021/3

TARTALOM

Ókor

- Erwin Pochmarski: Sírdomborművek Flavia Solvából
(*Gesztelyi Tamás*) 3
- Henrik Mouritsen: Politika a római köztársaságban
(*Szekeres Csilla*) 7

Középkor és kora újkor

- Tomáš Velička: Cseh királyi oklevelek arengái 1310–1419
(*Kármán Edit*) 14
- Daniel Jütte: Aludni a templomban (*Fodor Mihályné*) 19
- Tim Wilkes: Bevezetés a muzulmán pénzek világába
(*Gyöngyössy Márton*) 27
- Stefan Seitschek, Elisabeth Lobenwein, Josef Löffler (szerk.):
Uralmi praktikák és a változó életmód (*Ifj. Barta János*) 33
- Russell E. Martin: Cári házasságkötések a kora újkorban
(*Sashalmi Endre*) 39

Új és legújabb kor

- Miles Taylor: A császárnő – Viktória királynő és India
(*Fodor Mihályné*) 46
- John M. Thompson: A külpolitika és a belpolitika összehangolása:
az elnöki hivatal működése Theodore Roosevelt-módra
(*Peterecz Zoltán*) 69
- Oliver Schneider: A kivételes hatalom joga Svájcban
1914 és 1919 között (*Gyarmati Enikő*) 78
- Eugenio Di Rienzo: A diktátor veje (*Madarász Imre*) 82

Orosz történelem az új és legújabb korban

Oleg Jevgenyevics Alpejev: Az orosz vezérkar Nagy-Britannia elleni háborús tervei (1885–1914) (<i>Andrékó Tamás Dániel</i>)	85
Radoslav Raspopović: Orosz menekültek Crna Gorában (<i>Szilágyi Imre</i>)	93
Lorina P. Repina (szerk.): Múlt a jelennek: a történelmi emlékezet és a nemzeti identitás narratívái (<i>Igari Léna</i>)	97

OROSZ TÖRTÉNELEM AZ ÚJ ÉS LEGÚJABB KORBAN

Az orosz vezérkar Nagy-Britannia elleni háborús tervei az angol–orosz kapcsolatok (1885–1914) tükrében

A „hosszú” XIX. században az angol–orosz kapcsolatokat leginkább az együttműködés és a rivalizálás jellemezte. Előbbire lehet példa az a szoros kooperáció, amit a görög szabadságharc (1821–1832) vonatkozásában megkötött pétervári protokoll (1826) magában foglalt. Az angol–orosz együttműködések egy-egy problémagóc során a másik fél esetleges túlzott megerősödésétől való félelem indukálta. Ellenben a krími háború (1853–1856) második évében már Oroszországgal szemben avatkozott be London. A konfliktust lezáró párizsi béke (1856) és a Nagy Háború kirobbanása (1914) közötti időszakban – ahogy a szerző a tanulmány elején rögzítette – az angol–orosz viszály három geopolitikai szintén jelentkezett: a Fekete-tengeri szorosoknál, Közép-Ázsiában és a Távol-Keleten. Mindazonáltal a közép-ázsiai angol–orosz vetélkedés kezdetének a történettudomány az 1813-as orosz–perzsa megállapodást, végpontjának pedig az 1907-es angol–orosz megegyezést tekinti, azonban a tanulmány rámutatott, hogy az utóbbi szerződés ellenére Pétervár továbbra is terveket készített egy esetleges közép-ázsiai angol–orosz összecsapás esetére.

Oleg Jevgenyevics Alpejev a történettudomány kandidátusa, az Orosz Föderáció Fegyveres Erők Vezérkarának Katonai Akadémiája keretein belül működődő Hadtörténeti Tudományos Kutatóintézet vezető kutatója. Kandidátusi disszertációjában – amelyet 2015-ben védett meg – a vezérkar háborús elképzeléseit értelmezte 1906 és 1914 között. Tudományos publikációiban a cári Oroszország háborús terveinek problémáit tárja fel a XIX. század utolsó negyedétől a XX. század elejéig, elsődlegesen európai, közép-ázsiai és távol-keleti kontextusban.

A tanulmány rendkívül forrásközpontú, főként primer forrásokra hivatkozott. A szerző az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (*Российский государственный военно-исторический архив – РГВИА*) dokumentumait dolgozta fel, amelyek között vezérkari jelentéseket, feljegyzéseket, hírszerzők beszámolóit, mozgósítási terveket, infrastrukturális fejlesztések kezdeményezését és a Turkesztáni Katonai Körzet (*Туркестанский военный округ*) iratait találhatjuk. A történeti kútfők többségében orosz nyelvűek, egy lábjegyzet utalt a *National Archives* dokumentumára. Alpejev nagyon kevés szakirodalmat használt fel, ami mutatja a tanulmány tudományos eredményeinek újszerűségét. A történeti szakmunkák főként orosz nyelvűek, mindösszesen három angol nyelvű kötetre hivatkozott.

A tanulmányt tartalmi aspektusai alapján hat szerkezeti egységre tagolhatjuk, azonban a szerző nem osztotta alfejezetekre munkáját. Az első bekezdésben Alpejev ismertette vizsgálódásainak célját, valamint egy *általános problémafelvetést* fogalmazott meg. Az első sorokban megjelent az a hipotézis, amely szerint egy angol–orosz háború lehetséges színterének Afganisztánt és Észak-Indiát vélték. A tanulmány nívója – amit a szerző is kiemelt –, hogy a vizsgált periódusban az angol–orosz kapcsolatok diplomáciai kontextusa jól ismert, azonban a problémahalmaz katonai aspektusait kevésbé vizsgálták.

A XIX. század második felében az orosz katonai és politikai vezetés mindent megtett annak érdekében, hogy „nyomás” alatt tartsa Londont Közép-Ázsiában. Pétervár 1856 után a Brit-India elleni offenzívák konstruálásába kezdett. A szerző példának *Mihail Dmitrijevics Szkobelev* vezérőrnagy nevét említette, aki feljegyzésekben ismertette tervét Brit-India elfoglalására. Az 1877–1878-as *keleti válság* vonatkozásában Alpejev csak Nagy-Britannia makacsságát rögzítette, amire az orosz reakció sem maradhatott el. A Turkesztáni Katonai Körzet csapatainak összevonása 1878 nyarán megindult a buharai határon fekvő Dzsemba, azonban a provokáció nem vonta el London figyelmét a balkáni eseményekről. Pétervár geopolitikai érdekeinek biztosítására 1881-ben elfoglalta az akhal teke-i és mervi oázisokat.

A Nagy-Britannia elleni közép-ázsiai háború kezdetleges koncepciói után a szerző az 1885-ös év eseményeit vette górcső alá. A pétervári kabinet az 1885. március 18-i Kuhska csata¹ után hozott kormányzati lépéseket a Londonnal szembeni offenzíva tervezéséről a vizsgált térségben. Alpejev kiemelte, hogy az angol–orosz diplomáciai kapcsolatokat elmélyítette a konfrontáció, azonban annak diplomáciai kezelését meg sem említette. Úgy gondolom, hogy a diplomáciatörténeti fonal ismertetésének hiánya azért is problémás, mert az 1885. április 1-jén keltezett, „*A csapatok mozgósításáról egy Angliával való szakítás esetére*” (155. o.) című dokumentum azt sejteti, hogy valamiféle angol–orosz előzetes egyezség született. Az idézett dokumentum rögzítette a transzkaszipi régió és a Turkesztáni Katonai körzet megerősítését a Nagy-Britannia elleni háború esetére, amit III. Sándor orosz cár (1881–1894) jóváhagyott. A szerző megemlíti, hogy 1885 augusztusában a brit fővárosban angol–orosz megállapodás született, azonban annak tartalmáról és diplomáciai háttéréről nem írt.

A Nagy-Britannia elleni támadó hadjárat stratégiájának elkészítésével *Alekszej Nyikolajevics Kuropatkin* vezérőrnagyot bízták meg, akit a gyarmati hadviselés szakértőjeként tartottak számon. Kuropatkin pontosan tudta, hogy Anglia legyőzéséhez nagy erőfeszítések szükségesek, de véleménye szerint Indiában, a londoni kabinet számára oly fontos területen kell kivívni a győzelmet. Mindazonáltal a panjdeh-i incidens nem eszkalálódott fegyveres konfliktussá, a szerző szerint London és Pétervár óvatos magatartása miatt. Alpejev úgy gondolta, hogy a krízis eredményeképpen „*az Orosz Birodalom vezérkara megkezdte az Afganisztán és Nagy-Britannia elleni közép-ázsiai háború szisztematikus előkészítését és a megfelelő tervek kidolgozását*” (155–156. o.). Kuropatkin elsőként támadást kívánt indítani Herat, majd Kandahar irányba, ezt követően Mazari-Sarif és Kabul felé, valamint a Hindukus hágóinak lezárását tervezte. Végül Afganisztán még el nem foglalt területeit és Brit-Indiát kívánta bekebelezni. Fontos kiemelnünk, hogy utóbbi terület inváziójának pontos stratégiai tervét a szerző nem ismertette, ennek oka – amire a

¹ Az angolszász történetírásban panjdeh-i incidensként hivatkoznak az eseményre.

szerző is utalt az összefoglalásban –, hogy a pétervári kabinet ki sem dolgozta.

Közép-Ázsiában Kuropatkin terveinek megfelelően zajlott a hadsereg felkészítése egy esetleges Anglia elleni háborúra. A szerző nagy alaposággal mutatta be azokat a rendelkezéseket, amelyek az előkészületeket segítették. Az intézkedések közé vasútépítéseket, erődépítéseket és a katonai kontingens létszámnövelését sorolhatjuk. Alpejev kiemelte, hogy az orosz katonai előkészületek egyik neuralgikus pontja a *hírszerzés* volt. Az Afganisztán és Brit-India elleni offenzívák csak találgatásokra épültek, nagyon kevés információjuk volt Afganisztán földrajzi adottságairól, útvonalairól, a hadsereg területi megoszlásáról és létszámáról. Az információhiányt a szerző azzal indokolta, hogy „a második angol–afgán háború (1878–1880) után az Orosz Birodalom orosz ajkú keresztény alattvalóitól megtagadták a bejutást Afganisztánba, és a hírszerzés illegálisan folyt” (156. o.). Mindazonáltal Lavr Georgijevics Kornilovnak sikerült a gyejdadi erődöt 1899-ben feltérképezni. Ezzel szemben Brit-Indiát sokkal jobban ismerte az orosz katonai vezetés, több vezérkari tiszt is járt ott.

A brit-indiai sereg vonatkozásában orosz adatokra hivatkozott a szerző, azonban a szövegből nem derült ki, hogy ezt becsülték – ahogy az afgán reguláris erők esetében –, vagy a hírszerzés valós eredményei voltak. Alpejev *David Omissi*² kutatásai alapján biztosnak gondolta, hogy a jegyzékbe vett indiai-brit sereg létszáma jóval alacsonyabb volt, mint azt Oroszországban feltételezték.

Az esetleges közép-ázsiai háborúra való felkészülés folyamatosan zajlott, Herat irányába a transzkaspi térség parancsnoka, míg Mazari-Sarif irányába a turkesztáni katonai körzet parancsnoka irányította az előkészületeket. Az új hadügyminiszter, Alekszej Nyikolajevics Kuropatkin az 1898-as fashodai incidens nyomán, a Herat irányába történő támadás elsődlegessége mellett döntött. A fashodai kérdés Oroszországra vonatkozó nemzetközi aspektusait, valamint azt, hogy geopolitikai szempontból miért Herat lett az elsődleges támadási direktíva, nem részletezte a szerző. Az 1898-as angol–francia in-

2 Omissi, David: *The Sepoy and the Raj. The Indian Army, 1860–1940*. Houndmills (Basingstoke, Hampshire). London, 1998.

cidens vonatkozásában II. Miklós orosz cár (1894–1917) jóváhagyta a háború megindítását, majd több katonai körzetben mozgósítást rendeltek el. A vezérkar elképzelése szerint előbb Afganisztánt, majd onnan Brit-Indiát kellett volna lerohanni.

A szerző részletesen bemutatta, hogy 1898 és 1903 között milyen stratégiai és katonai intézkedések születtek a Nagy-Britannia elleni háborúra készülve. A Turkesztáni Katonai Körzet parancsnoksága két haditervet készített. Herat támadása esetén Kuska, míg Mazari-Sarif támadása esetén Tyermez közelében tervezték a hadsereg összpontosítását. Az orosz előkészületek 1903-ban zajlottak a legintenzívebben. Ennek oka az angol–orosz viszony romlása, de a háttérszálakat a történész nem elemezte, ugyanakkor kiemelte, hogy az orosz–japán ellentét a mandzsúriai és a koreai érdekszférák vonatkozásában felerősítette a készülődéseket. Az Anglia elleni közép-ázsiai háborúról 1903. december 18–20-án tartottak megbeszélést Pétervárott. Alpejev a résztvevők mellett ismertette a konzultáció eredményeit is. A Herat elleni offenzíva került fókuszba, ennek megfelelően készítették el a hadjárat ütemtervét is. Brit-India elfoglalására vonatkozó stratégia kidolgozását a Turkesztáni Katonai Körzet kapta osztályrészül. A háború végső tervét 1904. február 6-án írta alá Kuropatkin. A hadjárat során Afganisztánt két lépcsőben, két offenzíva során foglalták volna el. Ha ez sikerrel zárul, akkor Brit-Indiát egyetlen támadással kívánták elfoglalni. A szerző a lehetséges manővereket egy gazdagon illusztrált térképen ismertette, azonban annak hivatkozása, vagy saját szerkesztésre történő utalás nem jelent meg (159. o.).

Az orosz–japán háború (1904–1905) új fejezetet nyitott a London elleni háborús tervek konstruálásában. Az orosz vezérkar ráeszmélt a mozgósítás és a csapatszervezés problémáira, valamint a haditechnika és a kiképzés korszerűtlenségére. Alpejev kiemelt figyelmet szentelt azoknak az iratoknak az ismertetésére, amelyek rámutattak, hogy mennyi katonával kell növelni a térségben állomásozó kontingenseket. Világossá vált, hogy a felépített erődök nem alkalmasak a seregek összpontosítására, például *„a kuski erődöket nem úgy tervezték, hogy ellenálljanak a modern tüzérségnek”* (160. o.). 1908-ban a jelentések szerint *„az erődöt csak a lovasság rajtaütésétől és*

elfoglalásától biztosították” (160. o.). A fejlesztések céljából az erőd erősítését, a helyőrség létszámának növelését és a tüzérség 42 mm-es ágyúkkal való ellátását szorgalmazták.

A szerző jelentős lépésnek tartotta a Vezérkari Főigazgatóság létrejöttét 1905-ben. A változást az jelentette, hogy a testület kiemelt figyelmet szentelt a katonai hírszerzésnek és az információk elemzésének. *Alekszandr Petrovics Vernander* tábornok szerint Afganisztán olyan ország, „*ahol még a határtól 20 versztányira³ sem tudod, hogy mi történik*” (160. o.). Alpejev már egy korábbi gondolatmenetében is rögzítette, de a századforduló utáni időszakra is igaz – mindazonáltal 1905 után jelentősen megnőtt az információáramlás mennyisége –, hogy Brit-Indiáról jóval több információval rendelkezett az orosz katonai vezetés, mint Afganisztánról. Már 1904-től arról informálták Pétervárt, hogy Brit-Indiában Viscount G. Kitchener tábornok katonai reformokat hajtott végre. A szerző bemutatta a reform lényegi elemeit, de Oroszországban úgy gondolták – a hírszerző alapján –, hogy a reformok a cár ellen irányulnak. Mindazonáltal a hírszerzés olyan információkkal rendelkezett, amelyek alapján Pétervárott átértékeltek az esetleges háború helyszínét, a turkesztáni sereg fő erőinek összpontosítási helyszínét Tyermez lett.

Alpejev azonban elemzés alá vetette az új stratégiát. A britek a Hindukusnál és a Kandahar–Kabul vonalon vették fel védelmi állásaikat, így érvelése szerint földrajzi szempontból helytelennek bizonyult Tyermez központi szerepe. Az ellenség mozgósítási képességét és létszámát is túlbecsülte az orosz katonai vezetés. A szerző ellenpólusként ismertette a britek álláspontját, akik nem kívántak agresszorként fellépni Oroszországgal szemben, valamint az európai partra szállást is elutasították. Úgy gondolom, hogy az utóbbi a balkáni fellépésre vonatkozhatott. Mindenesetre a szerző elfogultságát mutatja, hogy olvasata szerint „*a brit hadvezetés pesszimizmusa volt az egyik oka annak, hogy a londoni kabinet az 1907-es orosz–angol megállapodást megkötötte*” (161. o.).

Az orosz katonai hírszerzés a brit-indiai seregek pontos elhelyezkedését ismerte, így Fjodor Fjodorovics Palicin altábornagy revi-

3 1 verszta = 1066,78 méter

deálta a támadó hadjáratok stratégiáját és a herati helyett a kabuli támadási irányt favorizálta. A turkesztáni seregek megerősítésére növelték a katonaság állandó létszámát, valamint fejlesztették az infrastruktúráját. Meglátásom szerint az 1908-as év rendkívül fontos fordulatot eredményezett. Palicin utasítására a Turkesztáni Katonai Körzet parancsnoka – elsőként a vizsgált korszakban – defenzív jellegű stratégiai tervezetet készített, az „*Indiába menetel*” (162. o.) már nem merült fel. A gyakorlatban ez a koncepció sem működött. 1909 februárjában a Turkesztáni Katonai Körzetben a védekező jellegű elképzelés is több jelentős problémát indukált megvalósításakor. Alpejev kiemelte, hogy a hat hadtestből álló orosz erőket Tyermezben a gyér infrastruktúra miatt képtelenség összpontosítani, ugyanis az utánpótlás biztosítása nehézkes. A körzet vezérkari főnöke is a vasúthálózat fejletlenségét jelölte meg fő problémaforrásként, végül a hadtestek számát csökkentették, vagy átcsoportosították.

Az orosz vezérkar ennek ellenére nem mondott le az offenzív felépésről. 1910. május 23-án a „*Birodalmi utasítások a Turkesztáni Katonai Körzet csapatainak parancsnokához az angol–afgánokkal való háború esetére*” (162. o.) című tervezet Kabul elfoglalását, és Afganisztán teljes területének meghódítását magába foglalta. A szerző nyomtatékosította, hogy „*a Turkesztáni Katonai Kerületi parancsnokság hadműveleti tervezése 1910 után az orosz–japán háború után elfeledett támadó tendenciákat kezdte újjáéleszteni*” (163. o.). Tézisét azzal indokolta, hogy újra kiemelt szerepet kapott a herati és a kandahari támadási irányvonal előkészítése. Az utolsó, 1910-ben elkészült tervezet vonatkozásában annyit említett Alpejev, hogy az az orosz–japán háború előtti és utáni elképzelések szintézise volt, valamint az elsődleges célpont Kabul, míg a másodlagos Herat lett. A turkesztáni hadsereg 1910 és 1914 közötti bevetési tervének értelmezését egy térképpel segítette a szerző (163. o.).

Összességében elmondható, hogy a vizsgált periódusban az orosz vezérkar folyamatosan készült a közép-ázsiai, Nagy-Britannia elleni háborúra. A hadjáratok fő célkitűzése mindig Afganisztán elfoglalása volt, majd csak ezt követően kívánták Brit-India invázióját. Alpejev ezzel indokolta, hogy a Brit-India elleni hadjáratot ki sem dolgoz-

ták részleteiben. Az orosz vezérkar úgy gondolta, hogy nem London közép-ázsiai uralmának felszámolása vagy India meghódítása a céljuk, hanem „*aktív védekezéssel*” (164. o.) a térségben állomásozó brit-indiai csapatok legyőzése. A szerző kiemelte, hogy a térségben az orosz katonai tervek legradikálisabb elemei a nemzetközi válságok idején – 1885-ben, 1898-ban és 1903-ban – kerültek fókuszba, de az összecsapás tervezésén még az 1907-es angol–orosz szövetség sem módosított. Alpejev nem emelte ki, de meglátásom szerint 1885 és 1904 között azért sem „*bukott meg*” egyetlen terv sem, mert Oroszország az 1877–1878-as orosz–török háború óta nem vívott jelentősebb háborút, s a vezérkar az ország infrastrukturális és haditechnikai fejlettségénél jóval merészebb álmokat dédelgetett, azonban az orosz–japán háború és a különböző hadgyakorlatok mindezekre rácsáfoltak.

АЛПЕЕВ, Олег Евгеньевич: *Планирование русским Генеральным штабом войны с Великобританией в контексте англо-русских отношений (1885–1914 гг.)*. [Az orosz vezérkar Nagy-Britannia elleni háborús tervei az angol–orosz kapcsolatok (1885–1914) tükrében]. In.: *Исторические Исследования*; № 15 (2020). МГУ имени М. В. Ломоносова. 153–166. o.

Andrékó Tamás Dániel